

DE OPKOMST VAN DE NEDERLANDSE GRAMMATICA

MARTIN KONVIČKA

**DE OPKOMST VAN DE
NEDERLANDSE GRAMMATICA**

OVER GRAMMATICALISATIE EN ANDERE VERWANTE
ONTWIKKELINGEN IN DE GESCHIEDENIS
VAN HET NEDERLANDS

MARTIN KONVIČKA

Recensenten: prof. dr. Matthias Hüning
dr. Agata Kowalska-Szubert

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Konvička, Martin

De opkomst van de Nederlandse grammatica : over grammaticalisatie en andere verwante ontwikkelingen in de geschiedenis van het Nederlands Martin Konvička.
– 1e druk. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2017. – xii, 218 stran. – online zdroj (online; PDF)

811.112.5 * 81'36 * 81-112

- nizozemština
- gramatikalizace
- mluvnické
- historická lingvistika
- monografie
- případové studie
- Dutch language
- grammaticalization
- grammar
- historical linguistics
- monographs
- case studies

811.112 - Západogermánské jazyky [11]

439.1-439.4 - Other Germanic (Teutonic) languages [11]

1° druk

© Martin Konvička, 2017

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2017

Niets van deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische weergave of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

DOI 10.5507/ff.17.24450759

ISBN 978-80-244-5075-9 (print)

ISBN 978-80-244-5076-6 (online : PDF)

Entertaining a notion, like entertaining a baby cousin or entertaining a pack of hyenas, is a dangerous thing to refuse to do. If you refuse to entertain a baby cousin, the baby cousin may get bored and entertain itself by wandering off and falling down a well. If you refuse to entertain a pack of hyenas, they may become restless and entertain themselves by devouring you. But if you refuse to entertain a notion - which is just a fancy way of saying that you refuse to think about a certain idea - you have to be much braver than someone who is merely facing some blood-thirsty animals, or some parents who are upset to find their little darling at the bottom of a well, because nobody knows what an idea will do when it goes off to entertain itself.

Lemony Snicket, *The Vile Village*

Dankwoord

In dit boek is het resultaat van meer dan drie jaar intensief onderzoek naar het thema grammaticalisatie vastgelegd. Het was een periode waarin ik zowel op persoonlijk als op wetenschappelijk vlak veel geleerd heb. Dat alles was echter niet mogelijk zonder de steun van een aantal mensen.

Allereerst wil ik prof. dr. Wilken Engelbrecht, Palacký-Universiteit Olomouc en Katholieke Universiteit van Lublin Johannes Paulus II, bedanken voor zijn waardevolle adviezen en zijn ondersteuning tijdens mijn studie Neerlandistiek in Olomouc. Een bijzonder woord van dank ben ik ook verschuldigd aan prof. dr. Ingeborg Fiala-Fürst, prof. dr. Libuše Spáčilová en dr. Rudolf Uvíra, Palacký-Universiteit Olomouc. Mijn dank geldt vanzelfsprekend ook voor dr. Agata Kowalska-Szubert, Universiteit van Wrocław voor haar commentaren op een vorige versie van dit boek.

In dit verband wil ik tevens prof. dr. Ferdinand von Mengden, Vrije Universiteit Berlijn, hartelijk bedanken. Hij wees mij op de studie van grammaticalisatie en hielp mij tijdens onze talrijke taalwetenschappelijke discussies mijn eigen positie te vinden. Daarnaast bedank ik prof. dr. Matthias Hüning, Vrije Universiteit Berlijn, voor zijn verhelderende raadgevingen. Onder andere dankzij zijn taalwetenschappelijke lessen in het wintersemester van 2009/2010 aan de Vrije Universiteit Berlijn heb ik besloten om linguïstiek te gaan studeren.

Ik wil ook mijn dank betuigen aan Laurentia Schreiber voor haar waardevolle constructieve kritiek en voor onze inspirerende gesprekken. Mijn bijzondere dank geldt verder Martin Lišaník, Max Planck Instituut voor Cognitie- en Neurowetenschap in Leipzig, die mij tijdens onze stimulerende debatten niet alleen over taalwetenschappelijke thema's vaak tot nadenken heeft gebracht. Verder bijzonder veel dank aan mijn ouders en mijn hele familie die mij ondersteund hebben, terwijl ik hen waarschijnlijk niet altijd precies kon uitleggen waarmee ik me de hele tijd bezighoud. En 'last, but certainly not least' gaat mijn dank uit naar Sebastian Lohmeier die een zeer belangrijk deel van mijn leven uitmaakt en die de hele tijd een echte steun en toeverlaat voor mij is.

Ten slotte moet ik nog mijn dank betuigen aan twee mensen die mede de reden zijn dat de onderhavige tekst zijn huidige, oh zo mooie, vorm kon krijgen. Ten eerste - nog een keer - aan Sebastian Lohmeier die mij met de wereld van \LaTeX bekend maakte en ten tweede aan Elodie Winkel, Vrije Universiteit Berlijn en Humboldt Universiteit te Berlijn, die mij later \LaTeX toonde.

Alle genoemde personen, als ook een aantal andere die hier niet met name zijn genoemd, zorgden ervoor dat het onderhavige boek nu veel beter is dan het zonder hun hulp en ondersteuning ooit zou kunnen zijn. Alle overblijvende fouten en vergissingen zijn vanzelfsprekend uitsluitend mijn eigen verantwoordelijkheid.

Martin Konvička
Olomouc & Berlijn, zomer 2016

Inhoudsopgave

Dankwoord	iii
Afkortingenlijst	viii
Inleiding	xi
1 Korte geschiedenis van grammaticalisatie-studies	1
1.1 De voorgeschiedenis	2
1.2 Antoine Meillet	12
1.3 Jerzy Kuryłowicz	16
1.4 De renaissance van grammaticalisatie	23
1.5 Christian Lehmann	27
1.5.1 Integriteit	29
1.5.2 Paradigmaticiteit	30
1.5.3 Paradigmatische variabiliteit	32
1.5.4 Structurele omvang	34
1.5.5 Syntagmatische verbondenheid	39
1.5.6 Syntagmatische variabiliteit	42
1.5.7 Kritiek op het parametrische model	43

2	Moderne inzichten in grammaticalisatie	47
2.1	Grammaticalisatie en constructies	51
2.2	Primaire en secundaire grammaticalisatie	62
2.3	Grammaticalisatie en exaptatie	68
2.4	Grammaticalisatie en evolutietheorie	87
2.4.1	Geschiedenis van het evolutionair denken	87
2.4.2	Taal als een fenomeen van de derde soort	97
2.4.3	Kritiek op het biologisme	106
2.5	Samenvatting	113
3	Ontwikkelingen van de Nederlandse grammatica	117
3.1	Nominale sfeer	118
3.1.1	Ontkenning	119
3.1.2	Bepaalde en onbepaalde lidwoorden	122
3.1.3	Nieuwe voorzetsels	128
3.1.4	Woordvolgorde in naamwoordgroepen	132
3.1.5	Samenvatting	138
3.2	Verbale sfeer	140
3.2.1	Zwakke werkwoorden	140
3.2.2	Analytische werkwoordelijke constructies	145
3.2.3	Modale hulpwerkwoorden	152
3.2.4	Progressieve constructies met <i>aan het</i>	156
3.2.5	Samenvatting	160
3.3	Pragmatische sfeer	162
3.3.1	Discours markeerder <i>dus</i>	165
3.3.2	Van imperatieven tot discours markeerders	170
3.3.3	Samenvatting	174
4	Concluderende opmerkingen	175
	Summary	179

Bibliografie	181
Personenregister	210
Zaakregister	215

Afkortingenlijst

Det	determinator
N	zelfstandig naamwoord
GEN	genitief
NEG	ontkenningsspartikel
OBL	casus obliquus
REFL	wederkerend voornaamwoord
SUBJ	onderwerp
UG	universele grammatica
V	werkwoord

Inleiding

Dit boek is gewijd aan de beschrijving van grammaticalisatie.¹ Van processen dus die de hedendaagse grammatica van de Nederlandse taal vormden en altijd nog vormen. De tekst maakt daarbij gebruik van twee vroegere afstudeerscripties, die echter wezenlijk verder ontwikkeld werden. De eerste scriptie (Konvička 2013) is als de basis voor de theoretische behandeling van grammaticalisatieprocessen in (§1) en (§2) genomen, de andere (Konvička 2014a) diende als de grondslag voor de discussie van concrete voorbeelden in de tweede helft (§3) van deze publicatie.

Het eerste deel van de theoretische behandeling van grammaticalisatieprocessen, d.i. hoofdstuk (§1) betreft een algemenere historische beschrijving met de nadruk op de ontwikkeling van grammaticalisatie-studies als een taalwetenschappelijke subdiscipline. In deze context zijn in secties (§1.1) tot en met (§1.5) de historische achtergrond en de ideële ontwikkeling van het vak beschreven. Zulke klassieke beschrijvingen zijn echter al in

¹ In de Nederlandstalige literatuur wordt naast de term *grammaticalisatie* soms ook de alternatieve term *grammaticalisering* samen met de afleidingen *degrammaticalisering*, *re-grammaticalisering* en *lexicalisering* gebruikt. Een simple navraag op Google Scholar doorgevoerd op 14 juli 2016 en beperkt uitsluitend tot Nederlandstalige teksten leverde in totaal 153 treffers met *grammaticalisatie* op. Aan de andere kant werden enkel 55 teksten gevonden die het begrip *grammaticalisering* bevatten. Hoewel de varianten op *-atie* en op *-ering* synoniem zijn, wordt in dit boek de voorkeur aan de vormen op *-atie* gegeven mede omdat zij in de literatuur aanzienlijk vaker voorkomen.

meer of minder uitgebreide vorm in meerdere inleidingen tot grammaticalisatie te vinden. Daarom concentreert zich dit werk daarnaast op de nieuwere trends op dit gebied.

Om dat te bereiken is in het tweede deel van de theoretische behandeling in hoofdstuk (§2) ingegaan op verschillende richtingen in de literatuur over grammaticalisatie en over taalverandering in het algemeen. Er is onder andere aandacht besteed aan de beschrijving van grammaticalisatieprocessen in het kader van de constructiegrammatica die in de laatste jaren binnen de historische taalwetenschap steeds belangrijker is geworden. Verder is het thema evolutionair denken in de taalwetenschap op kritische wijze uitgelicht. Taalverandering wordt in deze stroming als een ongericht proces beschreven dat op een aantal aspecten overeenkomstig met de biologische evolutie is. Aan de andere kant wordt hier naar het feit verwezen dat taal niet zomaar als een levend organisme te karakteriseren is.

In het derde en laatste deel van dit boek zijn voorbeelden van verschillende grammaticalisatieprocessen uitgewerkt in het kader van drie belangrijke onderdelen van de Nederlandse grammatica. In hoofdstuk (§3) zijn de processen binnen de naamwoordelijke (§3.1), werkwoordelijke (§3.2) als ook de pragmatische (§3.3) sfeer bediscussieerd. In dit verband zijn ontwikkelingen beschreven die deels eeuwen geleden in de Oergermaanse tijd zijn begonnen, maar ook deels processen die pas in de recente jaren dankzij de nieuwe mogelijkheden van de digitale communicatie zijn ontstaan.

Hoofdstuk 1

Korte geschiedenis van grammaticalisatie-studies

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van het denken over grammaticalisatie beknopt gepresenteerd, zodat de lezer een overzicht over de wetenschappelijke evolutie van de het begrip heeft.

De geschiedenis van de grammaticalisatie-studies wordt gedetailleerd beschreven ook in inleidende werken zoals Hopper & Traugott (1993 [2003, 19-38]), Lehmann (1982 [2015, 1-9]), Heine, Claudi & Hünnemeyer (1991, 1-26), Fischer (2007), Szczepaniak (2011) of Ferraresi (2014).

Dit hoofdstuk is in vijf historisch opeenvolgende secties opgedeeld: ten eerste (§1.1) worden de beginselen vóór het publiceren van het artikel *L'évolution des formes grammaticales* van de Franse taalkundige Antoine Meillet (1912) voorgesteld, ten tweede (§1.2) wordt het werk van Antoine Meillet behandeld, ten derde (§1.3) wordt de uitbreiding van de oorspronkelijke definitie in het werk van de Poolse linguïst Jerzy Kuryłowicz (1965) behandeld, ten vierde (§1.4) komt de herontdekking van het begrip in de

jaren zeventig aan bod en ten slotte (§1.5) wordt gedetailleerd de parametrische opvatting van grammaticalisatie bij Christian Lehmann (1982) gepresenteerd. Hierbij wordt de rol van enkele parameters, hun wisselwerking en de kritische reflectie van de hele aanpak (§1.5.7) bediscussieerd.

1.1 De voorgeschiedenis

Hoewel het begrip grammaticalisatie in de literatuur pas sinds 1912 gebruikt wordt toen de Franse taalkundige Antoine Meillet zijn artikel *L'évolution des formes grammaticales* publiceerde (§1.2), is het idee zelf al eeuwen in de wetenschappelijke traditie aanwezig.

Zo gebruikt Hopper (1998, 147) voor het motto van zijn artikel een citaat van de middeleeuwse geleerde Smaragdus van Saint Mihiel (*±760 †±826). Zijns inziens zijn bijwoorden met de almachtige zee te vergelijken die de overige woordsoorten naar zich toe trekt en die hen dwingt eigen regels te volgen.

Pars omnis proprium tandem si perderit actum,

Istius in vasto gurgite mersa iacet.

Adregat ut pelagus partes sorbendo marinum,

Et violenter eas ad sua iura trahit.²

Deze verzen uit de 9de eeuw bevatten toen al het gros van de moderne gedachten over grammaticalisatie die bijvoorbeeld bij Diewald (2010, 18) beknopt zijn samengevat. Het gaat namelijk over het feit dat de taal als systeem in een lexicaal en een grammaticaal deel opgedeeld kan worden.

² Nederlandse vertaling (MK): In het geval dat de woordsoorten ten slotte hun eigen oorspronkelijke functies verliezen, zullen zij verdrinken geraken in de draaikolk van bijwoorden. De bijwoorden trekken andere woordsoorten naar zich toe als een alles-absorberende zee en zij dwingen ze met geweld hun eigen regels te volgen.

Soms worden deze twee polen ook door de divisie tussen open en gesloten categorieën gekarakteriseerd. Open categorieën zoals zelfstandige of bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden, staan in oppositie met de gesloten categorieën zoals bijwoorden, voorzetsels, partikels of lidwoorden. De begrippen OPEN en GESLOTEN zijn hier echter niet absoluut bedoeld, zoals Norde (2010, 134) onderstreept, want dat zou betekenen dat het tweede principe van grammaticalisatie niet zou kunnen bestaan. Namelijk, dat de leden van open categorieën door het proces van grammaticalisatie tot leden van gesloten categorieën worden. Met andere woorden betekent het dat de divisie tussen grammatica en lexicon niet stabiel is en dat nieuwe grammatica uit het lexicon kan groeien.

Heine, Claudi & Hünemeyer (1991, 5) wijzen met betrekking tot de voorgeschiedenis van grammaticalisatie ook naar de middeleeuwse traditie in China, waar de geleerden toen al onderscheid maakten tussen lege en volle tekens. Zoals Harbsmeier (1979, 159) schrijft, een van hen, Zhou Bo-qi (Yuan-dynastie),³ ging zo ver dat hij de oorsprong van alle nu lege, grammaticale, tekens in volle, lexicale, tekens zag.

Met dit debat hangt ook de moderne discussie over het UNIFORMITARISME gebaseerd op de ideeën van Charles Lyell (*1797 †1875) (1830-1833) samen. In zijn opinie mogen wij voor de voorhistorische tijd niet zonder bewijzen andere beginselen en andere logica postuleren dan die van vandaag. Hij heeft door zijn axioma van de uniformiteit van alle natuurlijke wetten de grondslag voor het moderne wetenschappelijke denken gelegd. In de context van grammaticalisatie gaat het om de vraag of alle grammaticale tekens oorspronkelijk lexicaal moesten zijn, wat soms gesuggereerd wordt (Hoenigswald 1991, 25; Lass 2000, 216). Maar, zoals ook Haspelmath

³ Deze Chinese geleerde werd in Harbsmeier (1979), Heine, Claudi & Hünemeyer (1991) en ook in Smith (2011) als een van de voorlopers van Antoine Meillet geciteerd. Zhou Bo-qi zou volgens de literatuur in de tijd van keizers van de Yuan-dynastie hebben geleefd, die in China tussen 1279 en 1368 regeerden.

(2004, 25) schrijft, kan van de principes van het uniformitarianisme niet afgeleid worden dat de oertaal enkel over lexicale tekens beschikte, omdat grammaticalisatie niet de enige taalveranderende kracht is. Omdat vanuit deze periode in de taalgeschiedenis geen bronnen overgeleverd zijn, blijven dergelijke kwesties echter pure speculatie.

Echte beginselen van grammaticalisatie-studies zijn de boven geciteerde schaarse opmerkingen echter niet. Wetenschappelijk interesse in dit onderwerp kan pas in de 18de eeuw in Frankrijk en Engeland worden gezien. Lehmann (1982 [2015]) en Arens (1969) noemen in deze samenhang de Franse filosoof Étienne Bonnot de Condillac (*1715 †1780) als de eerste die zich diepgaander met het thema bezighield (vgl. Franzen 1996). In het jaar 1746 formuleerde hij de hypothese dat de uitgangsmorfemen bij werkwoorden oorspronkelijk vrije morfemen waren. Door univerbatie, d.w.z. het samenvoegen van twee aanvankelijk vrije morfemen tot één woord, werden zij tot uitgangsmorfemen. De Engelsman John Horne Tooke (*1736 †1812) had een soortgelijk idee en postuleerde in 1786 zelfs dat alle voorzetsels en voegwoorden oorspronkelijk zelfstandige naamwoorden of werkwoorden waren. Horne Tooke wordt zelf als een van de inspiratiebronnen door Charles Darwin (*1809 †1882) (1871 [2013, 43]) genoemd. Volgens Alter (1999, 17) wordt in het bijzonder Horne Tookes observatie uitgelicht dat moderne talen sporen van hun vroegere stadia bevatten, die tot de gemeenschappelijke oertaal moeten leiden.

Pas in de 19de eeuw begon het systematische onderzoek van talen en daarmee ook de wetenschappelijke discussies over de veranderingen van grammatica. In verband met het negentiende-eeuwse denken over grammaticalisatie worden hier om reden van omvang enkel de twee belangrijkste namen vermeld: Wilhelm von Humboldt (*1767 †1835) en Georg von der Gabelentz (*1840 †1893). In in zijn lezing *Über das Entstehen der grammatischen Formen, und ihren Einfluß auf die Ideenentwicklung* (1822) refereerde von Humboldt aan de vroegere werken van Horne Tooke en Condillac

(Franzen 1996, 194) en stelde een typologisch model voor dat voor een groot gedeelte op het grammaticale systeem van de talen is gebaseerd. Een diepgaandere discussie van von Humboldts overwegingen over grammatica en zijn visies van taalverandering biedt bijvoorbeeld Lehmann (1998), hier wordt enkel een beknopt overzicht van zijn model (naar Lehmann 1982 [2015, 2]) gepresenteerd:

- i. Grammaticale categorieën worden door geïsoleerde lexemen uitgedrukt.
- ii. Grammaticale categorieën worden door vaste woordvolgorde en door woorden die tussen grammaticale en lexicale betekenis balanceren uitgedrukt.
- iii. Grammaticale categorieën worden door aggregaten van vormen uitgedrukt, d.w.z. door agglutinatie aan woordstammen toegevoegde vormen.
- iv. Grammaticale categorieën worden door „ware vormen” uitgedrukt, d.w.z. door verbuiging en puur grammaticale woorden.

Von Humboldts typologische kijk op talen, bekend als AGGLUTINATIETHEORIE, wordt volgens Lehmann (1982 [2015, 2]) en Hopper & Traugott (1993 [2003, 20]) later verder ontwikkeld bijvoorbeeld door von der Gabelentz (1901, 255-258). Kort gezegd stelt von Humboldt vast dat alle talen een cyclische ontwikkeling meemaken, zodat een taal als een agglutinerende taal begint en gaat tot het flecterende type langzaam over. De cyclus wordt door de isolerende status van de taal beëindigd. Daarop volgt de vernieuwing van het oorspronkelijke, agglutinerende karakter van de taal. Als de veranderende kracht die de overgang tussen de enkele stappen veroorzaakt, wordt - hoewel nog niet onder deze naam - grammaticalisatie gezien. In de contemporaine literatuur (Halliday 1961; Heine, Claudi & Hünnemeyer 1991, 220-229; Heine 1992; Andersen 2001; Hopper & Traugott

2003 [2003, 6-7]) wordt het verloop van zulke veranderingen met behulp van de zogenaamde grammaticalisatie-paden geïllustreerd. De vier fases van von Humboldt die voor karakterisering van talen als geheel worden gebruikt, kunnen ook op één taal van toepassing zijn, omdat alle grammaticale structuren van een gegeven taal nooit van hetzelfde type zijn. In de moderne terminologie (Lehmann 1982 [2015, 15]) worden de processen die tot verschillende types van grammaticale structuur in één taal leiden als volgt aangeduid: SYNTACTISATIE, MORFOLOGISATIE en DEMORFOLOGISATIE. Deze ontwikkelingen zorgen ervoor dat uit syntactische constructies soms nieuwe morfologische vormen kunnen ontstaan (Givón 1971, 1979).

Om dergelijke cyclische veranderingen pregnant te kunnen beschrijven, grijpt de wetenschappelijke literatuur soms tot een zeer metaforisch taalgebruik. Zo vergelijkt bijvoorbeeld von der Gabelentz (1901, 241) de ontwikkelingen van grammaticale tekens met de bureaucratische carrière: jonge ambtenaren zonder ervaringen worden na een aantal jaren bevorderd en ten slotte ontslagen. Nadat de oude ambtenaren niet meer kunnen werken en pensioen moeten krijgen, worden voor hun functies weer jongere gezocht. Andere wetenschappers kiezen zelfs religieuze vergelijkingen. Joseph & Janda (1988, 204) beschrijven het pad van een talig teken dat grammaticalisatie doormaakt als het pad tot het nirwana. Hopper (1998, 147-158) daarentegen koos een Christelijke gelijkenis: de jonge, pure lexicale tekens die de corrupte wereld van het discours ontmoeten en langzaam in de val van grammatica vallen, waarvan zij door de zuiverende krachten van pragmatiek weer gered kunnen worden.

Verder spreekt von Humboldt (1822, 30) over „das allmähliche Werden der Grammatik”.⁴ Zijn woordkeuze beschrijft enerzijds een van de fundamentele punten van de moderne grammaticalisatie-theorie en anderzijds doet denken aan Hoppers (1987) radicaal concept van EMERGENTE GRAM-

⁴ Nederlandse vertaling (MK): Het geleidelijke ontstaan van de grammatica.

MATICA (§2.4.2). In dit model wordt gepostuleerd dat er geen vaste regels in de taal zijn, maar wel de eeuwige ontwikkeling in de richting van zulke regels. Von Humboldt (1822, 37-38) gebruikt ook de dichotomie tussen lexicon en grammatica die al in de middeleeuwen bekend was:

Die Wörter, und ihre grammatischen Verhältnisse sind zwei in der Vorstellung durchaus verschiedene Dinge. Jene sind die eigentlichen Gegenstände in der Sprache, diese bloss die Verknüpfungen, aber die Rede ist nur durch beide zusammen-genommen möglich.⁵

In zijn werken behandelt von Humboldt (1822; 1836) ook verdere thema's die enkele moderne opvattingen evoceren. In de hedendaagse mainstream-literatuur over grammaticalisatie wordt een hogere graad van grammaticalisatie, een positie verder op een grammaticalisatie-pad, vaak automatisch met een hogere grammaticale status verbonden. Dit wordt voornamelijk door fonologische veranderingen, PHONOLOGICAL ATTRITION (Lehmann 1982 [2015, 134]), EROSION (Heine & Reh 1984, 21) en door semantische veranderingen, SEMANTIC BLEACHING en DESEMANTICISATION (Lehmann 1982 [2015, 136]), van het gegrammaticaliseerde element getypeerd. Dergelijke veranderingen beschreef von Humboldt (1822, 55) toen hij bemerkte dat de verschuivingen tussen zijn vier bovengenoemde stadiën zijn „durch verloren gehende Bedeutung der Elemente und Abschleifung der Laute in langem Gebrauch”⁶ begeleid.

Daarnaast beschouwd von Humboldt (1822, 54) de poging van de spreker om zijn uitingen voor de toehoorder verstaanbaarder te maken als een

⁵ Nederlandse vertaling (MK): De woorden en hun onderlinge grammaticale relaties zijn twee zeer verschillende dingen. Terwijl de woorden de eigenlijke voorwerpen in de taal zijn, zijn hun onderlinge relaties enkel de verbindingen, maar de taal is enkel door het samenspel van allebei mogelijk.

⁶ Nederlandse vertaling (MK): Door het verliezen van betekenis van de elementen en het afslijten van de klanken die lang gebruikt worden.

van de oorzaken van de formele veranderingen van talige tekens. Hiermee corresponderend probeerden ook hedendaagse linguïsten (Hopper 1987; Keller 1990 [2003]; Haspelmath 1999b; Detges & Waltereit 2002; Andersen 2008) zulke processen, die met grammaticalisatie gepaard gaan, op een vergelijkbare manier te verklaren.

De ideeën, omvat in het werk van von Humboldt, werden verder opgenomen door een reeks andere wetenschappers tijdens de 19de eeuw. Von Humboldts overleggingen over de typologische ontwikkeling van talen staan ook in samenhang met de werken van andere taalwetenschappers zoals von Schlegel (1808), Bopp (1816) of Schleicher (1863; 1865). Daarnaast staat Wilhelm von Humboldt ook in de traditie van andere denkers zoals Charles Lyell (1830-1833 [1997]) of Charles Darwin (1859 [2006]; 1871 [2013]), die zich met de idee bezig hielden dat de wereld - niet alleen talen - niet stabiel maar echter altijd in beweging is. Darwin zelf steunt in zijn boek over de oorsprong van mensen (1871 [2013]) op de taalwetenschap om zijn argumenten te versterken. In het volgende citaat geeft hij in principe de latere grammaticalisatie-theorie expliciet weer toen hij (1871 [2013, 47]) vermeldt dat suffixen vroeger onafhankelijke woorden waren.

Philologists now admit that conjunctions, declensions, &c., originally existed as distinct words, since joined together; and as such words express the most obvious relations between objects and persons, it is not surprising that they should have been used by the men of most races during the earliest ages.

Deze algemene wetenschappelijke stromingen komen nog uitvoerig in (§2.4) aan bod, waar zij ook in samenhang met taalverandering, het centrale thema van dit boek, worden gebracht. In dit verband wordt ook de relatie tussen taalwetenschap en tussen de natuurwetenschappen en hun wederzijdse invloed op elkaar behandeld. Vervolgens wordt een verdere belangrijke voorloper van Antoine Meillet en zijn grammaticalisatie-begrip,

de Duitse linguïst Georg von der Gabelentz en zijn hoofdwerk *Die Sprachwissenschaft* (1901)⁷ bediscussieerd.

Onder meer werkte von der Gabelentz (1901, 239) verder met von Humboldts idee dat de sprekers de fonologische veranderingen van woorden zelf veroorzaken waarbij hij ook de nadruk op de rol van de toehoorders legde. Von der Gabelentz beschreef twee hoofdkrachten die bij de taalontwikkeling een rol spelen: DEUTLICHKEITSTRIEB, het streven naar duidelijkheid, en BEQUEMLICHKEITSTRIEB, het streven naar gemakkelijkheid.

Deze twee basiskrachten worden ook in de hedendaagse literatuur bediscussieerd en zijn bijvoorbeeld bij Lehmann (1982 [2015, 3-4]) te vinden. In het geval dat de tendentie tot een gemakkelijker uitspraak, d.w.z. ten gunste van de spreker, de overhand krijgt, worden er in de taal fonologische vereenvoudigingen geïntroduceerd. Het effect van de tendentie tot duidelijkheid, ten gunste van de toehoorder dus, houdt de ontwikkeling echter in balans. Een soortgelijk, maar meer uitgewerkt model van taalontwikkeling is hoofdzakelijk bij Keller (1990 [2003]) of in direct verband met grammaticalisatie dan bij Haspelmath (1999b) te vinden.

De idee dat twee concurrerende krachten, d.w.z. de wisselwerking van de interessen van de toehoorder en van de spreker, achter de veranderingen van het taalsysteem staan, is ook bij andere moderne taalkundigen zoals Hopper & Traugott (1993 [2003, 99-140]), Haspelmath (1999b; 2004), Lass (2000), Dahl (2004), Janda (2001) of Norde (2009) aanwezig.

Von der Gabelentz bewerkte verder von Humboldts voorstel dat talen van een simpel stadium tot een geavanceerde versie. In plaats van een

⁷ Zijn boek *Die Sprachwissenschaft* verscheen in twee drukken. De eerste in 1891 toen Georg von der Gabelentz nog leefde, de tweede, herziene en uitgebreide druk verscheen pas na zijn dood in 1901.

In 2016 (von der Gabelentz 2016) verscheen dan een kritische uitgave van het boek die de twee vroegere versies met elkaar vergelijkt. Omdat de passagen die hier relevant zijn in allebei versies bijna identiek zijn, d.w.z. de verschillen beperken zich alleen tot orthografische veranderingen, wordt in dit boek uitsluitend naar de nieuwere, tweede druk uit 1901 verwezen.